

14583

Աղբյուրային և գրքային
24/XII 1919

Մաղաթ Պետրոսեան

ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ

33034 II

891.99

7-50

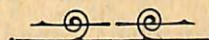
891.99
7-50

- 6 NOV 1911

ՄԱԿԱԹ ՊԵՏՐՈՍԵԱՆ

ՊԱՏՄԻԱԾՔՆԵՐ

ԳՐԳՈՅԿ II

Թ Ի Յ Լ Ի Ս

Տպարան «ԷՊՕԽԱ» Գանովսկ. 3

1911

ԲԲ. 108
02-9

3406

VON 8-

ՄԵՔԵՆԱՎԱՐԻ

ՅԻՇԱՏԱԿԱՐԱՆԻՑ

Արտատպւած Կովկասի առաւօտ. 1907 թ. Հոկտեմբ. 21 № 27.

Եւ դու, հսկայական մեքենայ, թափով դառնում ես առանցքիդ շուրջը տաղտուկ մի օրինակութեամբ. քո ամեն մի պատուտակը, ամեն մի անիւր շարժւում են նոյն ճշտութեամբ, նոյն համաչափ զարկերով ու ոչ մի վայրկեան, ոչ մի ակնթարթ չեն շեղւում, սահմանւած ճանապարհից: Ուրեւում ես դու իշխող ու կատաղի և վաղը և միւս օրը և յաւիտեան...

Ու ես փոքրիկ մըջիւնս, աշխատում եմ քեզ հետ զուգընթաց իբրեւ հարիւրաւոր մասնիկներիցդ մէկը, հնազանդ ու ստրուկ:

Բայց ես կարող էի ջարդ ու փշուր անել քեզ, բաւական է զալատնիկներիդ մի ծայրը թէքեմ, բաւական է ժանիքներիդ մէջ մի փոքրիկ, միսած պողպատ ձգեմ և դու կ'որոտաս կատաղի ու կը փշրւես: Կը լռեն միօրինակ զարկերդ, կընդհատեն հսկայական անիւներիդ փառահեղ պտոյտները, և տեղդ կը մնայ այլանդակ, անձև մի կոյտ. ու խուլ յիշողու-

Թիւններ կը մընջաս միայն անցած, գնացած օրերիդ համար:

Բայց ինչու չեմ խորտակում քեզ. ինչու աչալաւջ հսկում եմ, որ պտուտակներիցդ և ոչ մէկը ֆնասի... Երբ ձայնդ ժամանակից շուտ կամ ուշ է լսւում, լեղապատառ պտտում եմ շուրջդ, իւզում հազարաւոր շրթունքներդ, շոշափում ամեն մի մասնիկդ: Իսկ դու յաղթական էլի դառնում ես տրորելով անիւններիդ մէջ և իմ զգացմունքները, և իմ սիրած-փայփայած իղձերը, և ինձ ամբողջովին...

Դու դարձրել ես ինձ քո կտորներից մէկը, թերևս քեզ համար ամենափոքրիկը:

Եւ ես՝ իբրև մի կտոր մետաղ՝ ձուլւել եմ անիւններիդ մէջ, դառնում եմ առանցքիդ շուրջը նոյնքան կատաղի, նոյնքան մոլեգին:

Այն օրից երբ քեզ ճանաչեցի, այն օրից երբ ընկա քո դուռը, լսեցի մի սարսեցնող ձայն: Հոգիս էր խօսում, բողոքում. ցնցւում էր տանջանքի ցաւից. «Ես մարդ եմ, ինչու մեքենայ դարձայ»: Բայց ինքս ինձ մխիթարում էի. «Երբ մեքենան կանգնի—չէ՞ որ նա միշտ չի աշխատում—մենք դուրս կը թռչենք, կը գրկենք օդը, երկինքը, ազատութիւնը»...

Բայց անցան այն օրից շատ տարիներ ու թռան իմ հոգուց այն սփոփիչ մանուկ տենչերը. ու ահա այսօր մազերս ճերմակել, մէջքս կորացել, և ես գլխակոր իւզում եմ ու իւզում մեքենան: Ու վաղը, գուցէ և այսօր՝ նա իր ժանիքներով բզկտէ, վերջ դնէ իմ փթած կեանքին և ինքը դարձեալ կմնայ հսկայ ու միշտ յաղթական և իմ արեան այն սև բի-

ծը դեռ երկար կը պահւի նրա պողպատի վրայ...

Անցած գիշեր նեարդներս քնել ու մի պահ քարացել էին բիբերս: Անցեալի յուշերը եկել-պաշարել էին ինձ: Յիշեցի, երբ դեռ քսան տարեկան, թաւմ երիդասարդ, նետւեցի աշխարհ և լի եռանդով ձեռքս մեկնեցի այս նոյն մեքենային. ամուր սղմեցի նրա ցուրտ լծակը և ասացի. «մենք ընկերներ ենք այսուհետև»: Ցուրտը անցնում էր երակներիս մէջ և թւում էր, մատներիս ծայրերից սկսում էր պողպատանալ ամբողջ մարմինս:

Եւ երբ առաջին անգամ իմ պողպատ ձեռքով քաշեցի լծակը, զգացի, որ ես արդէն մետաղ եմ. միայն սիրտս էր, որ այնտեղ, կրծքիս տակ՝ դալուկ և վհատ՝ դեռ բաբախում էր:

Քսան տարի է անցել այն օրից, դու էլի փայլում ես, բայց իմ երկաթ—նեարդներս արդէն քայքայւել, ոսկորներս փթել, մազերս գորշացել են, մէռել է իմ մէջ ամեն ինչ. ամեն ինչ... ու այդ ամենը դու խլեցիր ինձանից, տարար ու խեղդեցիր:

Եւ ահա ծանր մուրճը ձեռքիս՝ անարկու խողովակներիդ տակ պառկած՝ կապար եմ լցնում կցանդ, մուրճի հարւածներով ամրացնում նրան. երեսիս թափւում են ժանգոտ հիւթերդ, լցւում՝ աչքերիս մէջ, փոյթ չէ սակայն. մուրճի մի ծայրով կը սրբեմ այն, իսկ միւս ծայրով կապարդ կամրացնեմ, որ վիթխարի ոյժդ աւելի որձանայ:

Դեռ ձեռքերս չեն դողում, դեռ կարողանում են նպատակին խփել, ու դու հանգիստ ես. բայց վաղը՝ միւս օրը՝ երբ ձեռքերս դողան և մի անզգոյշ հարւած՝

կատաղի հոսանքդ ինձ դուրս կընեա՛ն, իսկ դու նո-
րից կը ոլորեաս՝ հզոր ու յաղթական, ու չես էլ յի-
շիլ քսան տարւայ մեքենայ—մարդ ընկերոջդ: Եւ
քանի՛ քանի՛ թարմ ոյժեր լի բուռն եռանդով, եկել
ու քայքայւած կորել են անհետ...

Համբէ իմ յարկը, երբ ես տաննեմ. մեքենայի
ցրտութիւն է փշում ինձանից. լուռ եմ ամենքը...
Ահա վերջացաւ մեր ճաշը, ես կուշտեմ, իսկ նրանք
կիսաքաղցած. փոյթչէ ինձ սակայն՝ չէ՞ որ ես եմ
նրանց հաց բերողը...

Երեխաս հիւանդէ, նա պիտի մեռնի, բայց ու-
շանում է. հարկաւոր է, որ այսօր մեռնի. վաղը...
վաղը ես չեմ կարող. վաղը ես մեքենայ եմ...

«Դու գնահւմ ես, իսկ երեխան»... լսում է մօր
ձայնը դռների միջից, սոսկալի ձայնը: «Երեխան թող
մեռնի, առանց հօրը» ղողանջում է ականջիս մեքե-
նայի սուլոցը. և ես փախչում եմ...

Եւ այնտեղ խրոխտ կամարների տակ, նրա հա-
մաչափ զարկերի հետ՝ մեռնում է մանուկը ու ես
դարձեալ իւղամանը ձեռքիս՝ իւղում եմ նրա հրէշա-
ւոր շրթունքները...

Տուր, տուր այն հզոր պողպատի կտորը: Նա իմ
ձեռքիս է, իմ այս քայքայւած նեարդներից ու թու-
նաւորւած արիւնիցս եմ ձուլել նրան. ու կը նետեմ
այդ նրա ազահ ժանիքների մէջ. թող խորտակւի նա
ու նրա այլանդակ կոյտի հետ խառնեն իմ վաւտա-
կած ոսկորները...

ՅԱՂԹԻԱԾ ՄԱՅԸ

Արտատպւած «Վտակ»-ից № 1 յունւարի 1-ին 1908 թ.

Երկայն մագերը թափւած ուսերին՝ ծածկում են
հիւծւած ու մերկ մարմինը ամբոխի ծաղրից:

Կուռ շղթաները մաշում են նրա սրունքները
ոսկրոտ, կարմիր արիւնը կաթ-կաթ ծորում է մատ-
ների ծայրից ներկելով նրա փշոտ շաւիղը:

Գլխակոր, տրտում շարժում է հանդաժողալուկ
ոտքերը բեկորների վրայով, մոխրակոյտերի միջով:

Նա որոնում է իր բուռն հոգով տենչած, փայ-
փայած ու դեռ չբացւած վառ ծաղիկները...

Նա որոնում է, բայց մահու պաղութիւն է փը-
չում երեսին քար անապատից...

Ու խարխափ աչքերով, վհատ, յուսահատ անց-
նում է առաջ...

Եւ ամբոխը հե ի հե, շուրջը բոլորած, քրքիշը
բերնին, ծաղրում է նրան...

Կանգնած է դահիճը. մռայլ կախաղանը սառ-
սուռը շրթին մահաշունչ գիրկը բացել է նրան:

Ցնցւեց ու բողոքի կատաղի յորձանք դուրս թը-

ռաւ կրծքից: Պղտոր հայեացքը ամբողջ միջից թափանցեց հեռուն, ուր մըրկւում էր վիշտը, շուրջը հեղեղում կիզիչ լաւայով, այրում, խորտակում դարերի նզովք ստրկութիւնը, կսկիծն ու ցաւը...

Նա ժպտաց—նա ապրում էր. վրէժով գինով-ցած՝ գգւում էր կրակը, համբուրում կատաղի. ու ծով բոցերի ալիքների մէջ մոռացաւ իր համար պատրաստած մահը...

ՃԱԿԱՏԱԳՐԻՆ

Արտատպւած «Դործ» № 3 յունւարի 6-ին 1908 թ.

Խարխափ աչքերով, սարսուռը շրթիդ, ուրւակա-նի պէս սողում ես առաջ:

Սողում ես գեղուն գանգուրների մէջ, հոգու թրթիռ լարերի հետ, կեանքի անվերջ խրախճանքում կլանում ես ամեն մի կենդանի գոյութիւն, անյայտութեան խաւարում խեղդում ես նրան:

Դաժան հոգով, սարսուռը շրթիդ՝ մահ ես տա-րածում. մի անեղ նշան, մի թեթեւ շարժում—և շուրջդ ամեն ինչ քարանում, զարհուրանքով է լցւում:

Եւ դու, դժոխային քրքիշով, ոսկրացած ծնօտ-ներդ զարնելով իրար, ճախրում ես առաջ:

Դառն հեգնանքներով դու աշխարհ եկար:

Վրիժառու հոգու բովի մէջ դու ծնունդ առար:

Այդ դու ես, բո զարհուրելի ճիրաններիցդ ա-ռաւօտն է արթնանում, բո լեղի արցունքներիցդ կեանքն է ծագում:

Այդ դու ես, տառապանքի ծոցիցդ վարդեր բա-ցողը և սև օրերի ժպիտ բաժանողը:

Ա՛հ, կործանւիր:

Կործանւի թող, լքւած ու տանջւած քո այն
ահուելի փառքը. դառնութեան, թունալից օրերի մէջ
թող խորտակւի նենգաւոր տենչանքներիդ կատաղի
որրանը: Նա թող դողայ, թող տարածւի խաւարը և
ամենուրեք տիրէ սև մահը—դո՛ւ տիրես...

Այն ժամանակ դու կը մեռնես սքանչելի անմե-
ղութեան արբունքում. և ես կը քրքջամ. կը քրքջամ
առաւօտեան թարմ օդի մեղմ գեփիւռի հետ, կապ-
րեմ, դառնութեան թոյնը՝ քամելով մինչև վերջին
մրուրը:

* *

Տարար ամեն ինչ. և՛ կենսունակ խանդը, և՛
զգայուն հոգու արշալոյսի ժպիտը. տարար դալարա-
բոյր բնութեան սքանչելի վեհութիւնը, տարար եռուն
կեանքը—և ամեն մի կենդանի շունչ:

Բայց ազատութեան կրակը... ես այն խեցի քե-
զանից. նա իմ հոգու ամենանւիրական խորքումն է
պահւած:

Նրան ևս ուզում ես տիրանալ, կաշկանդել, խոր-
տակել,—ահա քու յաւիտենական կռիւը:

Երբ դու զսպանակը բանաս, իմ սիրտը կը կան-
չէ նրան:

Թող բիբերդ նայեն ինձ կատաղի, թող աչքերդ
կարդան իմ հոգին և թող ամեն ինչ վերջանայ այ-
լետ... Հրէշաւոր կրքերիդ այդ անգուսպ տենչը... Նա
կը մարէ:

Քու տարփանքով լի կուրծքը, այդ այրւող հո-

գիդ նա կը սառցնէ և քո այլայլած աչքերդ կը քա-
րանան...

Դու անգիտակցաբար, մի սքանչելի մոլորութեան
մէջ, այն կրակն ինձ տւիր և ընդմիշտ կուրացար.
սև հոգիդ ընդ միշտ սեպաւ և քու դէմքդ բար-
մնաց...

Դա էր քո ամբողջ էութիւնը և ես խեցի նրան
քեզանից. և դու ուզում ես տիրանալ նրան. բայց
հէնց ձեռքդ բարձրանում է—նա բոցավառում է ա-
ւելի կատաղի և քո ցուրտ ձեռքիդ տակ մնում է
կմախքը. ու դու կոյր, ագահ աչքերով գտնում ես
միայն անշնչացած դիակ: Սառը, ցուրտ՝ նա ընկած
է քո առաջ:

Ոսկորներդ բաղխւում են իրար, ծնօտդ դողում
է կատաղի և դու նորից գալարւում, նորից սողում
ես հաստ սլարիսպների, երկաթների ծակոտիների,
փեղկերի միջից...

Բացւում է ագահ որկորդ, տիրապետութեան
տենչը զազագեցնում հոգիդ. ցուրտ ջերմութեամբ
վառւում ես դու, շրթունքներդ շառագունւում, աչ-
քերդ փայլում են կատաղի զայրոյթով: Դաժան ձեռ-
քերդ մեկնում ես մանուկին, երկաթ մատներով գրը-
կում ես նրան. ագահութեամբ ուզում ես մօտենալ,
տարփանքով լի կուրծքդ այրւում է կատաղի յուզ-
մունքների մէջ խեղդւած. բացւում են աչքերդ...
Բայց քո առաջ ընկած է միայն կեղևը... սառն,
ցուրտ...

* *

Այն կրակը դու չես կարող խել ինձանից: Նա

իմա է: Թող թէ նա միայն մի վայրկեան է ապրել
իմ կրծքում. մի վայրկեանում էլ նա լեռներ կը խոր-
տակէ, եթերքը կը տապալէ և կը վերածնւի նորից:

Փանք նրան, որ վերածնւում է և ապրում ան-
վախճան...

Կ Ա Մ Ո Ւ Ր Ջ

Արտատպւած «Գարուն» ամսանախ № I 1910 թ.

Այն ցող առաւօտին էր, երբ առաջին անգամ
շողշողաց նրան արբունքի ճառագայթը—շողշողաց ու
շշնջաց երջանկութեան առաջին համբոյրը. նա խլեց
տիեզերքից բերկրութեան բաժակը և անսահման կա-
րօտով քամեց մինչև վերջին մրուրը:

Վայելքի ամենահզօր ոյժը տւեց նրան մի նոր
կեանք. սուրբ համբոյրը, ծաղիկներին ձուլւած, մոր-
մօքում էր սիրտը, և նա հեռու ունայն աշխարհից
սաւառնում էր բիւրեղ եթերում, որպէս աստղերի
ցոլք, որպէս յստակ ալիքների լուսանցիկ շղարշ:

Օրհնում էր այն սիրտիչ առաւօտը, երբ սիրա-
տենչ ծովին հասած՝ ուխտեց անսահման բերկրու-
թեան հրապոյրը սիրել. օրհնում էր այն հզօր վայր-
կեանը, երբ ինքնամոռացութեան մէջ արբենում էր
տիեզերքի հմայքով:

Վայրկեաններ սահեցին—սահում էին հեշտանքի
բուռը տագնապների մէջ. անհուն սիրոյ տենչը սքող-
ւում էր շուրջը իբրև երազ, իբրև թոթովանք միայն.
կուսական անարատութիւնը թառամում էր նրա ճա-
կատին, թախիժը մորմոքում էր սիրտը:

Եւ ահա բնութեան անողորդ դատավճիռը վստահ քայլերով մօտեցաւ նրան և սառը շեշտով շշնջաց.— նա երկունքի մէջ է, շուտով դառնալու է մայր:

Նա ֆնաց քարացած. սոսկումից խեղդւում էր, նրան թւում էր որ շուրջը դատարկւում է. ամենքը փախչում են իրանից. մանուկները ծաղրում են, մեծերը անարգում են. ուր գնա, ուր փախչի...

Հարկաւոր է ազատել. ինչ գնով էլ որ դա լինի, ծածկել, անհետ կորցնել... այն ժամանակ—այն ժամանակ մենք նորից կապրենք, նորից կը սլանանք կեանքի երջանիկ ուղին. շշնջաց նրա մէջ մի ներքին ձայն:

— Այն... դողդողացին շրթունքները. սիրտը ցաւից կծկւեց. արիւնը սառաւ երակների մէջ:

Նա այլևս ոչինչ չէր զգում, ոչինչ չէր տեսնում. երկունքի անեղ տագնապի մէջ սոսկում էր. ահա մի ցաւատանջ վայրկեան և նա գետի ափին է:

Գետը հոսում է կատաղի. ջրերը փրփրում, ուժգին հարւածով ծեփւում են ժայռերին. Նա ամեն ինչ կը կլանի, իր ալիքների մէջ կլթաղի ահռելի անդունդը—կը կորցնի անհետ. իսկ իրան գերեզման է հարկաւոր, մի փոքրիկ, վտիտ գերեզման, այս ջրերի մէջ պահւելու:

Արցունքներ չեն վազում նրա աչքերից, հայեացքը գամւել է կատաղի հոսանքին և շտապ շտապ շարժւում է առաջ. սոսկումի մի ճիգ ու նա ազատ է. ալիքները ուռչում են, նորից կուտակւում և գետը սուզւում է առաջ:

Նա ժպտում է ցաւի յաղթական տենչով. չէ որ

այդպէս էր հարկաւոր. մարել, հանգցնել, ազատել... Եւ այն ժամանակ ու այն ժամանակ... Նա քրքջաց ցաւագար և հեկեկաց... վերջին հայեացք այն ցուրտ ջրերին և ամեն ինչ վերջացաւ:

Նա փախչում է. անցնում է խոր անդունդների եզրով: Բայց գետը փրփրում է, ալիք-ալիք ծեծելով ժայռերին՝ վազում է նրա յետևից: Ոտքերը դողում սրունքները ծալւում են, նա հագիւ է կարողանում առաջ շարժել. գետը բոլորել է շուրջը. պատնէշ է կանգնել. ալիքները բացել են իրանց ցուրտ ծոցը նրա դիմաց:

«Մի ազատ թռիչք կեանքի սոսկումից». վայում է նրա շուրջ սև մրրիկը, նա պատմում է խեղդւած մանուկի յուսահատ ճիչը, նա պատմում է մատաղ կրծքի վերջին մաքառման այն սոսկալի բաբախումները:

Գետը կուտակւում է. ալիքները ցնցւում են. ժայռերը ծածկւում են ջրերի հորձանքից. ցաւ ու հեծկտանք խառնւում են իրար, և մութ ու անդունդ մի ձուլւած՝ խռնւում են սարսուռը ցաւատանջ, անեղ:

Ահաբեկ սրտով, թախիծը աչքերին նա դիտում է կատաղի ալիքները. նա պիտի անցնի գետի միւս ափը—պիտի անցնի սոսկումի միջից... սրտի կսկծից աչքերը մթնում են և նա ընկնում է ցած: Բուռն ցաւից նա բթացել է, նա այլևս չի տանջւում, հոգու թախիծը էլ չի մորմորում սիրտը:

Անցնում են վայրկեաններ. բայց նա շարունակ նայում է ջրերին. գետը լայնացել է, մեծացել. նրա միւս ափը էլ չի երևում, ալիքները կուտակւում են

իրար, ապա նորից բլշում, թաղում, անյայտանում
յատակում, ջրերը յորձանք են տալիս և նրա
ամեն մի ցոլքից մի մանուկ է ծնւում, գանգուր
մագերով, յաւիտենական փակւած աչքերով. դալուկ
ոտքերով երերում են գետի ափին, դողում են ամ-
բողջ մարմնով, ցնցւում են ցուրտ սառնամանիքնե-
րից:

Ահա վտիտ մատներով դամւեցին իրար և պա-
րում են սև շրջանակով. պարում են և օրօրի երգ
են հիւսում, նանիկ են մրմնջում, հրաժեշտ են տա-
լիս:

Հրաժեշտի երգը մխում է սրտի մրմուռը, շըր-
թունքները գամւում են իրար, հոգու կսկիծն է մոր-
մորւում:

Նա լուռ, ուժասպառ, ահաբեկ սրտով կլանում
է մանուկների օրօրը—նա զգում է ցաւի խորու-
թիւնն իր ամբողջ էութեամբ, մկանունքների ամբողջ
հիւսւածքով:

«Սրբազան ուխտի անէծքը և յաւիտենական ար-
բունքի վայելքը սոսկումի կրծքում, ցնորքների և
մոռացութեան մէջ մեզ ծնունդ առան ու թաղեցին
խորը, խորը»...

«Մի չար օրի, դիւային բրբջի ծնունդն էինք
մենք»:

«Դողդոջ շրթանց մի սուրբ համբոյրը և անհուն
սիրոյ մի սփոփիչ վայելքը մեզ կեանք տւեց...»:

«Մեղմ գեփիւռի ջերմ գգաւնքը և դառնութեան
սքանչելի ցողն էինք մենք»...

Նրանք երգում էին վշտահար և դառնագին: Եւ

շրջանակը լայնանում է. ահա նրա մի ծայրը հաս-
նում է իրան, աւելի մօտ, աւելի մօտ. նրանք մա-
զլցում են ժայռերից, ճանկոտում են քարերը: Խո-
ռոչները լայնացել են, բիբերը մեծացել ու քարացած
աչքերով ժպտում են նրան:

Նա սարսափից ցնցւում է. երակներից սարսուռ
է անցնում. նա զգում է, ինչպէս ոտքերի ծայրերից
սկսում է քարանալ: Նա տեսնում է, ինչպէս այն
արեան կարմիր շիթը դալկացած շրթանց վրայ մնա-
ցել է գեռ թարմ, դեռ հոսում է...

Դա իր մանուկն է, որին թաղեց ջրերի մէջ
այնպէս խորը... Նա այժմ կենդանի է, խօսում է
մօր հետ. նա կարող է մօրը գետի միւս ափը անցնել:

— Վամար կը կապենք, կամուրջ կհիւսենք. անցիր,
մենք կհանենք բեզ գետի միւս ափը: Անցիր, մայրիկ,
քոյրերիս ուսերի վրայից. այնտեղ միւս կողմը դու
կստանաս երջանկութիւն, վայելքի ամենահզօր վայր-
կեանք. դու նորից կշնչաս, կարբենաս, նորից դու
նոր կեանք կստանաս, անցիր...

— Անցիր մեր գանգուրների վրայից. մենք սի-
րով կտանենք մեր գլխի վրայ. խնդրում էին նրան
մանուկները—այնտեղ դու կսլանաս նոր թւերով,
կապրես սքանչելի վեհութեան մէջ. անցիր...

Ահաբեկութեան մէջ սոսկում է, նա չի կարո-
ղանում և ոչ մի շարժում անել. ամբողջ էութեամբ
դիտում է. յորձանք տւող ալիքների մէջ վիթխարի
կամուրջ է կապւում. ջրերի խորքից բսնում են կեն-
դանի բեկորներից հսկայական սիւներ. վտիտ մար-
միններ հիւսւում, ձուլւում են իրար:

Ահա յաղթական կամարները միանում են. մի վերջին ճիգ ու կենդանի կամուրջը պատրաստ է:

Ջուրը փրփրում, յորձանք է տալիս բեկորների շուրջը. ալիքները կատաղի մռնչում, տենչում են խորտակել, հիմնյատակ անել կենդանի կամուրջը: Մանուկները պայքարում են հսկայական ոյժի դէմ. նրանք անզոր ոտքերով, դալուկ կրծքով զիմադրում են ջրերի յորձանքներին:

Մայրը անցնում է. երկու վտիտ մանուկներ առաջնորդում են նրան. նա ոտքերի ծայրով է հենւում և քայլում է զգուշութեամբ, որ մանուկների գլուխը չցաւի. մանուկները սղմում են նրա ոտքերի տակ, որպէսզի նա ապահով անցնի իրանց վրայից:

Անցնում է նա առաջի կամարը. գետը լայնանում է. նրա առաջ բանում է մի նոր կամար. կամուրջը կարծես ծայր չունի. հագարաւոր գլուխների զանգւած անցնում է նրա ոտքերի տակից. նա այլևս առաջ շարժւել չի կարող, զգում է սոսկալի տանջանքներ. թւում է, որ մանուկները ճանկոտում են իր սիրտը. այն փոքրիկ եղունգներով հանում են աչքերի բերբերը... կսկիծը անցնում է հոգու խորքերը. նա ընկնում է արեան մէջ վշտից խելակորոյս և ցաւատանջ:

Փոթորիկը անցել էր, գետը փոքրացել աահում էր առաջ առանց ազմուկի. ալիքները հանգել էին, ջրերի յորձանքը մարել:

Նա ուշքի եկաւ. սարսափով նայեց շուրջը. գե-

տի միւս ափին էր: Սրունքներից ծորում էին արեան կաթիլներ. սուր-սուր քարեր ծակոտել էին ոտքերը, պատառոտել էին զգեստները. ցնցոտիների մէջ դողում էր: Աշխատում էր ծածկել մերկութիւնը. սարսափով նայում էր շուրջը, որ մարդիկ չտեսնէին իրան այդ դրութեան մէջ:

Մի անթափանց կոշմար թանձր փոշով պաշարել էր նրան, պատկերացնել չէր կարողանում իրան ուր լինելը. ճգնում էր ոտի ելնել, աչքերը բանալ, դիտել շուրջը, ազատւել այն սև խաւարից, որ կապարի պէս ճնշում էր նրա հոգին: Սրունքները ծալւում էին, աչքերը մթնում, ամբողջ մարմնով սարսուռ էր անցնում. յուսահատ, անմխիթար հայեացքով որոնում էր. շուրջը ամայի, ոչ մի կենդանի արարած. կարծես ինչ որ ուզում էր յիշել. մտաբերել. մի բան կենդանանում էր նրա մէջ: Յանկարծ ամբողջապէս ցնցւեց. ձեռքերով կուրծքը ամուր սղմեց, որ այնքան արագ չբաբախի. աչքերի վրայ խաղաց մի սփոփիչ լոյս, երեսը փայլեց երջանկութեան բերկրանքից. նա քրքշաց իբրև մի մանուկ անբիծ, անարատ:

Նա այլևս չէր զգում իր մերկութիւնը. նա այլևս չէր ամաչում ոչ որից, նա կսիրէ, կը փայփայէ իր մանկան. ահա նա կը մտնի գետը և կը վերցնի նրան. չէ որ նա այնտեղ է, պահւած է ժայռերի ծոցում:

Ժպիտը աչքերին, վերածնութեան կենսունակ քրքիջով նա որոնում է ջրերի մէջ, մի քարից մինչև միւս քարը, մի ժայռից մինչև միւս ժայռը... որոնում է երկար, մինչև որ գիշերը գայ:

Նա իր ուրախութիւնը պատմում է սարերին, լեռներին ծառերին ու ծաղիկներին. նա պատմում է բոլորին, թէ ինչպէս գիշերները մանուկները երգում են նրան օրօրի երգը, նանիկ են ասում, և նա հանգչում է մանուկների զանգուրների վրայ այնքան բախտաւոր ու երջանիկ:

Նա պատմում է, որ ինքը գտաւ բոլոր կորած ու մոռացած մանուկներին և իր առատ ստիճներով կերակրում, սնուցանում է նրանց: Նա պատմում է և նրա երեսին փայլում է երջանկութեան բուռը խանդը, նրա աչքերից թափւում են զմայլմունքի անարատ արցունքներ...

Եւ յուսախաբութեան այն սև օրին նա ապրում է միայնակ իր սուրբ անուրջներով: Նա այլևս չի զգում իր ուսերի վրայ երկրային ծաղրը. նա այժմ գտել է երջանկութեան այն չքնաղ աշխարհը, ուր թագաւորում է հոգու անդորրութիւնը և զգացմունքի վեհութիւնը:

Լուռ է շուրջը, միայնակ և խաղաղ. միայն գետն է ոլորւում ցաւագար ու թախծալից: Նա այսօր պահեց, ամփոփեց իր սառը ջրերում վշտերից ամենախորը, տանջանքից ամենասուկալին...

Թ Ա Փ Ա Ռ Ա Վ Ա Ն Ը

Արտատպւած «Հորիզոն» № 172—174. 1910 թ.

Երկաթուղու մի խուլ կայարանում տասնեակ ճանապարհորդներ անհամբեր սպասում էին գիշերւայ մարդատար գնացքին: Նրանցից մի քանիսը դանդաղ քայլերով անց ու դարձ էին անում, ոմանք տեղները նստած յօրանջում էին, մի երկու հոգի էլ բազկաթոռներին կրթնած՝ նիւնում էին:

Տիրում էր տաղտկութիւն:

Դահլիճի դռների մէջ երկաց մի ծերունի. նա անհամարձակ ներս սողաց և քաշւեց մի անկիւն:

Հագուստը պատառոտած, գլխին գինւորականի հնամաշ կարտուղ: Երեսը ամբողջապէս պատած էր կնճիռներով, դէմքի վրա տիրում էր ինչ որ խորը թախիծ:

Մի այլ դէպքում ոչ ոքի ուշադրութեանը նա չէր արժանանալ, բայց այստեղ, երեւի տաղտկութիւնից՝ բոլորի հայեացքն էլ նորեկը զրաւեց դէպի նրան. մէկը նրանցից մինչև անգամ սկսեց սրախօսել.

— Ինչպէս երևում է, բանդ բուրդ է, բեռի:

— Աւելի լաւ է, երեք կոպէկ տաք, պարոն: Նա դողդողալով մեկնեց ձեռքը:

— Բոլորն էլ յետ քաշւեցին. նրանք զգացին, որ աղքատի հետ գործ ունեն:

— Էս օր հաց չեմ կերել... հաւատացէք... ուղիղ եմ ասում. Աստծուն է յայտնի... Նա երեսը խաչ հանեց որ հաւատան:

— Այդ կոպէկները խնդրում ես, որ մի օղի ևս կուլ տաս. այնպէս չէ: Ծերունին սկզբում կարկամեց, կարծես ինչ որ դժւար հարց պէտք է լուծէր, ապա սկսեց խօսել համարձակ. — Այո, պարոններ, այդ երեք կոպէկով ես պէտք է օղի խմեմ. ինչո՞ւ խաբել և ձեզ և Աստծուն:

— Տեսնում էք, որ մեղք է ձեզ ողորմութիւն անելը:

— Դու այսօր քանիսն ես կուլ տուել քեռի, ծիծաղեց մի ջահէլ կին:

— Աստծուն է յայտնի... այսօր իմ բերանը... գողացին ծերունու շրթունքները, բայց դա աւելի շուտ ինքնաբերաբար էր, նա շուտով զգաստուեց:

— Զգիտեմ, խանում, իմ կերածի և խմածի համար հաշիւ չեմ պահում:

— Այդ կոպէկները ուրախութեամբ քեզ կը տայինք, եթէ իմանայինք, որ դու այդ փողով հաց, կերակուր, մի որևէ հագուստ կը գնէիր և ոչ միմիայն այդ անիծած օղին. դժգոհութեամբ խօսեց կինը և շուռ տուեց երեսը:

— Օղու հետ լինում է և դակուսկա: Գիտէք, այդ պանդոկապետները, նրանք շատ բարի մարդիկ են. մեր դրութիւնը լաւ գիտեն. երբ օղին խմում ենք, բաց են անում «ղափաղը»... Նու, մի կտոր սկ ջիգար, վրան թթու կաղամբ, մի պատառ հաց, նորից կալբաս, շատ տեղ լինում է և կանաչի, մի բողկ, սա-

լաթի աղցան... Ճիշտ է երբեմն գոռում են վրադ. — Նու, բաւթառ, բաւական է լափես, թող ընկերներիդ էլ բան մնայ, բայց շատերն էլ իրանք են առաջարկում յաճախորդների թերմացքից, մի կտոր եփած միս, բիֆշտեկսից մնացածը, կամ չորացած կօտլէտ. տարանի գլուխը կամ պոչը... «Կեր, եղբայր, անօթի կը լինիս», ասում են նրանք: Պատահում էլ է յաճախորդներից բարի մարդիկ, մի թաս օղի էլ նրանք են առաջարկում. այն ժամանակ սկսում է նորից:

— Լսիր, եղբայր, դարձաւ նրան պատկառելի դէմքով մի պարոն, որ մինչ այդ լուռ լսում էր. նա խօսում էր հանդարտ և խրատական:

— Դու մեղանից խնդրում ես թոյն, դու ուզում ես, որ մենք քայքայենք քո կեանքը. և դու անում ես այդ ինքդ էլ չիմանալով:

Հաւատացած եղիր, որ դա կը տանի քեզ գերեզման:

Գիտութիւնը այժմ ապացոյց է տուել, որ ալկոհօլը իր բոլոր տեսակներով դարհուրելի թոյն է: Նրա գործածութիւնը թէև չնչին քանակով, առաջացնում է տանջանք, քայքայում է առողջութիւնը. ստորացնում է, իսկ գլխաւորը՝ խոր ազդեցութիւն ունի ժառանգականութեան վրա և տանում է նրան դէպի անկումը:

Նայիր, երեսդ կնճռոտել է, աչքերիդ տակ պարկեր են գոյացել, իսկ սիրտդ, թոքերդ քայքայւած են. ներսդ ամբողջապէս վէրքեր են: Ինչը տոկոսը մեռնում է ալկօհօլից. դա մի սոսկալի թիւ է կազմում մահացունների մէջ: Ամբողջ աշխարհը կուռն է դրա

դէմ, այդ սարսափելի ախտի, որը անցել է մեր սու-
կորներին մէջ:

Բացի այդ, դրանով վատ օքինակ էք դառնում
մարդկութեան համար. ի՞նչ պէտք է սովորեն ձեզա-
նից մեր երիտասարդները:

— Ճիշտ էք ասում. այդպիսի բարի խրատներ
ինձ շատերն են տւել. ինքս էլ Աստուածանից օրական
հարիւր անգամ... ասում եմ Տէր Աստուած, տուր ինձ
մահ, որ իմ զգւելի ներկայութիւնից ազատեմ բարի
մարդկանց, վատ օքինակ չդառնամ,—ինչպէս ասաց
յարգելի պրօֆէսսօրը,—բայց իմ քայքայած թոքե-
րով հանդերձ՝ մահը փախչում է ինձանից:

Ահա, այժմ այս տաք անկիւնում եմ, մինչև
գնացքը կը գայ, դուք բոլորդ կը նստէք և կը գնաք
ձեր տները, բայց իմ վիճակն ի՞նչ է լինելու: Նա
շուրջը նայեց ու զգուշութեամբ շարունակեց,—ժան-
դարմը ծոծրակիցս հրելով՝ դուրս է նետելու և այս
ձիւն-ձմրան պէտք է կուչ գամ պատի տակ, մի մութ
անկիւնում, որ փողոցի շներն անգամ ինձ չտեսնեն,
և ծածկւած այս լաթերովս դողացնեմ մինչև լուսա-
բացը:

Բոլորը ինձ արհամարհում են, բոլորը նախա-
տում են և թորը հոգուս մէջ ես էլ եմ ինձ պախա-
րակում, ես էլ եմ զգւում ինձանից...

Բայց ես էլ մի ժամանակ մարդ էի, աշխատում
էի, յայտնի գործարանում. փականագործների վար-
պետն էի: Յաճախ ձայնով, կարծես ինքն իրան համար,
սկսեց խօսել ծերունին. Երբէք գոգոհ չէի վիճակիցս.
ունէի գեղեցիկ, խելօք կին, մի փոքրիկ աղջիկ և մեր

համեստ յարկի տակ ապրում էինք շատ սիրով և
խաղաղ:

Ամեն երեկոյ երբ աշխատանքից վերադառնում
էի տուն, կինս, երեխաս շրջապատում էին ինձ. մա-
քուր հեշտաեռը սեղանին եռում էր և մենք ուրախ
թէյ էինք խմում:

Ես պատմում էի գործարանի կեանքից, օրւայ
պատահած դէպքերից, կինս տանը լսած տեսածներից
և այսպէս սահում էին մեր օրերը, տրտնջալու ոչ
մի իրաւունք, առիթ չունէինք: Աստուած իր ողորմած
բարեգլխութեամբ տւել էր մեզ և առողջութիւն և մի
կտոր հաց:

Բայց դա երկար չտևեց, մի օր մեր գործարանը
խուզարկեցին և շատերի հետ ինձ էլ ձերբակալեցին
ու տարան բանտ:

Չգիտեմ ձեզանից որեւէ մէկին ծանօթ է արհես-
տաւորի կեանքը. երբ նա աշխատանք չունի.—ինչ-
պէս ձուլը ջրից հանես...

Ծանր էր ընտանիքիս դրութիւնը: Երբ կինս ա-
ռաջին անգամ եկաւ ինձ տեսութեան, նրա աչքերը
շատ արտասուներից կարմրած, ուռած էին: Աստուած
ողորմած է, մխիթարում էի ես նրան, տան եղած
չեղածը կամաց-կամաց վաճառիր, մի կերպ ապրեցէք,
մինչև տեսնենք:

Դէ գիտէք, կնոջ համար որքան ծանր է իր տան
իրերը ծախելը. վերջապէս ի՞նչ աւելորդ բան կունե-
նայ մի արհեստաւոր իր տանը. մի քանի աթոռ, մի
սեղան, մի փոքրիկ պահարան, մահճակալ... Եթէ մեր
տանը մի բան կար, դա հեշտաեռն էր, որ զին ու-

նէր. ֆնացածը տանը գործածելու՝ որոշ արժէք ունէին, բայց վաճառելու՝ անպէտք:—Ծախիւր հեշտաեւոր, մի 10—12 ուլբի գին կտան, դիմեցի ես կնոջս մի այլ անգամ:

—Ամեն ինչից կըզրկւեմ, բայց դա չեմ ծախիւ. ասաց կինս և աչքերը լցեց արտասուներով:

Երկաթի ցանցի արանքից ես նշմարեցի կնոջս յուսահատ ցնցումները. նա աշխատում էր ժպտալ, յուսադրել ինձ, բայց ներքին յուզմունքներից չէր կարողանում զսպել իրան, դա սոսկալի էր ինձ համար:

—Ինչպէս է երեխաս, արտասուներս խեղդելու համար բղաւեցի ես:

—Նրան ես լացով թողեցի. նա ուզում էր գալ...

—Ինչո՞ւ չբերեցիր:

Նա այլևս չկարողացաւ իրան զսպել, բարցրածայն հեկեկաց:

—Ներիր, սիրելի, ես մոռացել էի, որ բանտում եմ. ասացի ես արտասուներս զսպելով:

Նա ինձ համար բացի թէյ-շաքարից բերել էր տապակած միս և սպիտակ հաց:

—Այս ռոտեղից, հարցրի ես զարմացած:

—Հարկաններին լացք արեցի... բանտի կերակուրները ասում են վատ է. դու քեզ լաւ պահիր... Նա ուզում էր շատ բան ասել, բայց ստիպեցին, որ շուտով հրաժեշտ տայ. վիզը ծուռ, տխուր, տրտում հեռացաւ:

Դուք չէք կարող երևակայել, թէ այցելութեան օրերը բանտարկեալների համար ինչ է. և ինչ սոս-

կալի տանջանք է, երբ այդ օրը քեզ ոչ ոք չի այցելում:

Այդ կողմից ես բախտաւոր էի. ամենից կանուխ նա էր բանտի դռները բաղխողը. ես լաւ գիտէի, որ ամենից առաջ իմ ազգանունս է գրւած: Եւ այդ 10—15 րոպէն մեզ համար հաւասար էր մի ամբողջ կեանքի:

Դրանից յետոյ էլ, մենք ապրում էինք նոր յիշողութիւններով, մինչև հետևեալ այցելութեան օրը: Մենք գտնում էինք նորանոր խօսքեր, նորանոր շարժումներ. մեզ պատկերացնում էինք այն ամենը իրաւ ամենաչնչին մանրամասնութիւններով և ապրում էինք դրանով:

Մի ամբողջ տարի կինս կանոնաւոր գալիս էր և ամեն անգամ մի բան էր բերում ինձ համար. մի անգամ մի կտոր հնդկահաւի միս լաւաշի մէջ փաթաթած, մի այլ անգամ պիրոգի կտոր, բաղցրաւենիք, զանազան պտուղներ...

Եւ զգում էի, չնայելով նա ամեն կերպ աշխատում էր թագցնել, որ այդ բոլորը իր բաժինն է, որ լացք անելիս տալիս են իրան բարեսիրտ տիկնայք:

Բայց ինձ մի բան աւելի շատ էր անհանգստացնում. նա օրից օր մաշւում հալւում էր. նիհարել, երեսը կնձիւղներով պատել, գոյնը թուել, դէմքը դառել էր թախծալից:

Երբ այցելութեան էր գալիս, կարծես ոչինչ չէր գտնում խօսելու. ես սարսափում էի հարցնել, արդեօք ծախեց տան իրերը, էլ բան ֆնաց թէ ոչ և

միշտ բաժանուում էինք երկուսս էլ արտասուներով։ Նա միշտ կրկնում էր. ես շատ լաւ եմ. երեխաս է օրէցօր մաշւում.—դէ ես լացք եմ անում, նաչարը քնում է դռներին խեղճ ու կրակ։

Մի օր, երբ բանտապետը ներս եկաւ ստուգութեան համար, ես ընկայ նրա ոտքերը և թախանձեցի թոյլ տալ, որ կինս մի օր երեխաս բերի ինձ մօտ մասնաւոր այցելութեան։ Նա երկար տատանումներից յետոյ՝ օր նշանակեց. ինձ այդ մեծ բարեբարութիւնը արաւ։

Այդ երեք օրը, մինչև կինս կը գար և ես կը յայտնէի նրան այդ ուրախալի լուրը, տարի թւաց. վերջապէս հասաւ այդ ցանկալի ժամը. երբ ես կնոջս յայտնեցի՝ նա մնաց սառած.—*Բնչպէս, նա խոստացաւ թոյլ տալ։*

—Այո, վաղը չէ միւս օրը. երեքշաբթի ժամի 2-ին, բղաւեցի ես։

Կինս ուրախութիւնից այնքան էր իրան կորցրել, որ անմիջապէս ուզում էր գնալ։

—Սպասիր, դեռ ժամանակ կայ խօսելու... Ինչպէս ես ապրում, հեշտաեւր ծախեցիր... Օգտւելով նրա ուրախ տրամադրութիւնից՝ երևի սիրտ առայ հարցնելու։

—Ոչ, ոչ... ոչ մի բան չեմ ծախել... ես ուզում եմ, երբ դու Աստուծով դուրս գաս, ամեն ինչ իրա տեղը լինի։ Ինձ թւում է, որ եթէ նոյնիսկ մի աթոռ, կամ մի թէյի գդալ անգամ պակասի տնիցս, քեզ կորցրած կը լինեմ։ Այդ առարկաները այնքան են կապւած քեզ հետ... ամեն մի իր ինձ յիշեցնում

է մեր անցեալը. չէ՞ որ մենք միասին ենք այդ բոլորը գնել, միասին ենք գործ ածել. օ, ես աւելի շուտ կեանքիցս կը զրկւեմ, բայց ոչ մի բան չեմ վաճառիլ տանից։

—Եւ ոչ բնակարանից դուրս կը գաս։

—Եւ ոչ բնակարանից։ Ամեն երեկոյ ես մաքրում եմ քո բաժակը, թէյ եմ լցնում և դնում սեղանի այն ծայրին, ուր սովորաբար դու նստում էիր։ Մանիայն բազմեցնում եմ քո աթոռի վրա և առում. —խմիր, բալիկս, դու և քո հայրիկն ես և նրա աղջիկը։

Ծերունին կանգ առաւ. կարծես ներսից մի բան խեղդում էր կոկորդը։

—Այո, ես քո տեղը դատարկ չեմ թողնում և մխիթարւում եմ—այնքան յիմարն եմ... ասաց կինս ու սկսեց հեկեկալ. ինձ թւում է, որ քո տեղը դատարկի, ես առմիշտ կը զրկւեմ բեզանից։

Այդ երկու օր ու գիշեր ես բուն չունէի. ուրախութիւնիցս ես աղաղակներ և բացականչութիւններ էի անում. ինձ շոյում էր այն միտքը, որ մի այդպիսի հարազատ ընկեր ունեմ ես կեանքի մէջ. նա ինձ համար աւելի ևս գնահատելի էր. ես շատ լաւ գիտէի, եթէ նա ուզենար, իր այն գեղեցկութեամբ, շատ լաւ կապրէր. և ես սրտիս խորքում որոնում էի նրան արժանի՝ աւելի մեծ սիրոյ մի տեղ. երեւակայութեանս մէջ սփոփւում էին նրա էութեամբ և միևնոյն ժամանակ սարսափում էի այն վայրկեանից, թէ ինչպէս պէտք է ես հանդիպեմ նրան՝ այն սքանչելի օրը։ Նա պէտք է լինի ինձ մօտ, ես պէտք

է շօշափեմ նրա ձեռները, մազերը. պէտք է Մանիկիս գրկեմ. քիչ էր ֆնում խելագարւեմ:

Վերջապէս հասաւ այդ օրը: Բանտապետը փորձած մարդ էր. նա կնոջս էլ էր զգուշացրել. ինձ հետ էլ երկար խօսեց. նա ասաց, որ շատ չուրախանամ, կնոջս վրայ վատ կազդէ. — եղիր չափաւոր. մանաւանդ որ՝ երեխան հետն է. նա քանի՞ տարեկան է. — ես ասացի չորս տարեկան էր՝ երբ ինձ բանտարկեցին: Տեսնո՞ւմ ես, ուրեմն այնպէս հանդիպիր, ինչպէս սովորաբար լինում է: Ասեցէք, խօսեցէք, ի սէր Աստուծոյ առանց որեւէ ցոյցերի. եկ ինձ հետ. ես բեզ կը տանեմ. նրանք եկել են և վաղուց բեզ են սպասում:

— Եկել են. յանկարծ գողացի ես:

Նա դէմքը խոփռեց. — Յետ գնացէք ձեր տեղը. ես այլևս չեմ թոյլ տալ տեսնուելու, եթէ դուք այդպիսի դօնքիշոտութիւններ կանէք:

— Ներեցէք, պարոն բանդապետ, այդ յանկարծ պատահեց:

— Ուրեմն խելքդ հաւաքիր գլուխդ և մարշ իմ յետևից:

Դուք չէք կարող երևակայել, դա ինչ բոլոր էր ինձ համար. վերջապէս սենեակի դուռը բացւեց. կիսս կանգնած էր երեխայի ձեռքիցը բռնած և նայում, ժպտում էր:

— Զինա... բացականչեցի ես. աչքերս մթնեց:

Երբ ուշքի եկայ, երեխաս երկու ձեռքով փարւել էր վզովս և համբուրում էր՝ հայրիկ, հայրիկ... Զգիտեմ ինչ պատահեց ինձ այդ վայրկեանին, ես

գրկեցի նրան, սղմեցի կրծքիս և ուզում էի փախչել, թաղնւել, աշխատում էի մինչև անգամ մտնել սեղանի տակը:

— Այդ ուր, բարեկամս. ձեռքը դրեց ուսիս և սիրալիր ժպտաց բանտապետը. մի նայիր, որքան սիրուն աղջիկ ունիս. Աստուծոյ պահէ. միւս կիրակի այդպիսի ուրախութիւն երեւի ձեր տանը կը լինի. միասին թէյ կը խմէք, նորից ձեր հին կեանքը. շատը դիմացել էք, քիչն էլ դիմացէք... դէ այժմ ես ձեզ մենակ եմ թողնում. քսան բոլոր, իմ թանկագին բարեկամներս, ձեր արամադրութեան տակ: Բանտապետը դուրս գնաց ու դուռը փակեց մեզ վրայ:

Ես շուռ եկայ. Նայեցի կնոջս. այտերը կարմրել էին յուզմունքից. աչքերը ստէպ ստէպ սրբում էր թաշկինակով:

Նա նստեց կողքիս և մենք լուռ, առանց խօսելու արտասուում էինք. ոչ մի բառ չէր կարող արտայայտել մեր ուրախութիւնը, կսկիծն ու ցաւը...

— Խօսիր, Զինա, ինչո՞ւ ես լուռ. սթափեցրեց ինձ ժամացոյցի բաղխումը. ժամանակը քիչ է. խօսիր, միթէ ասելու բան չունիս...

— Մայրիկ ջան, բանտը ուր է. նա նայեց աչքերիս. մայրիկը ինձ խաբում էր. ասում էր բանտումն է հայրիկդ. սա հօ սենեակ է. բա ի՞նչու չէիր գալիս մեզ մօտ: Լեզու եղաւ աղջիկս, մօր փոխարէն:

— Ես այստեղ միշտ աշխատում եմ. մեծ-մեծ մեքենաներ եմ շինում, հասկանո՞ւմ ես, հէնց որ վերջացրի կը գամ. ինձ շատ ես սիրում, հա՛: Նա

փարւեց վզովս և սկսեց ամուր համբուրել. այ, այսպէս. նա նորից համբուրեց և կարծես անվերջ:

Դուռը բացւեց. մեծ յանցանք գործածի պէս, մենք ոտքի կանգնեցինք և մնացինք սառած:

— Ժամանակ է, հրաժեշտ տւէք:

Շատ սառնարիւն կերպով համբուրւեցինք և զսպւած բաժանւեցինք՝ հազիւ հազ պահելով արտասունքներս: Բանտապետի ներկայութիւնը, նրա հրամայողական դէմքը, ամբողջապէս կաշկանդել էր մեզ. տարօրինակ կացութեան մէջ էինք մենք. բանտապետի յետևից ոտքերս մեքենայաբար շարժուում էին. ես երկար չէի կարողանում ուշքի գալ...

Նա գլուխը կախեց և ընկաւ խորը մտաւտանջութեան մէջ:

Հետեւեալ այցելութեան օրը կրնս իրա ժամանակից մի փոքր ուշ եկաւ և նա անսահման տխուր էր, նա ինձանից մի բան ծածկում էր. չէր ուզում ինձ վշտացնել. դա պարզ էր. Չանազան ծրագիրներ էի կազմում, որ հետեւեալ այցին աղերսեմ, խնդրեմ, որ նա ինձանից ոչինչ չծածկի, բայց նա այս անգամ բոլորովին չեկաւ. իմ դրութիւնը աւելի ևս ծանրացաւ. ես սոսկում էի, հազարաւոր հրէշաւոր մտքեր կրծում էին սիրտս. ոչ մի հնարաւորութիւն չունէի գէթ մի փոքր չափով փարատել իմ դառը մտածմունքները. անցաւ մի ամբողջ ամիս. անելանելի դրութեան մէջ էի. բանտապետին խնդրում էի, բայց նա միշտ աշխատում էր հանգստացնել ինձ:

Մի օր ես նրա ոտքերը համբուրեցի. ուղիղ եմ ասում, ուղղակի համբուրեցի ոտքերի կօշիկները...

Օ, զրանից յետոյ կեանքիս մէջ քանի-քանի մարդկանց կօշիկներն եմ համբուրել... նա շատ բարի մարդ էր. առաւ ինձանից կնոջս հասցէն և խոստացաւ տեղեկութիւն տալ: Ես անհամբեր սպասում էի ստուգման ժամին և դեռ դռների մէջ՝ վազեցի առաջ:

— Գիտէք, մի ամբողջ ամիս է ձեր կնոջը այն բնակարանից դուրս են արել և նա իբրեւ թէ... չգիտեմ գուցէ և քաղաքից դուրս է գնացել իր մի բարեկամի... դժբախտաբար մեր ծառան ոչինչ չի կարողացել իմանալ. երևի այս քանի օրս ինքը կը գայ: Ես մնացել էի քարացած. ապա ի՞նչ կանեմ:

Անցան էլի սպանիչ օրեր, ես նորից ընկայ բանտապետի ոտքերը. նա բարկացաւ, դուռաց վրաս. միթէ մենք քո կնոջ յետևից պիտի մանգանք, ի՞նչ է, ով գիտէ որ քաղաքն է, որ սրիկայի հետ է այժմ... Նա ասաց շատ զզւելի խօսքեր...

— Ոչ, իմ կրնս այդպիսիներից չէ. եթէ նա այստեղ չէ, նրան զօռով են տարել:

Հազար ու մի գարշելի մտքեր կուտակւել, պաշարել էին իմ հիւանդոտ ուղեղը: Չարհուրելի տեսարաններ յաջորդում էին իրար...

...Ընկերներս պառկեցին քնելու, բայց ես հանգիստ չէի առնում. — գաղաններ են նրանք, բաւական չէ կնոջս... երեսայիս էլ են... Սոսկացի...

Տեղիցս սողացի վեր. շուրջս հանգիստ բնած էին: Չգիտեմ ի՞նչու սկսեցի պարել. պարում էի զգուշութեամբ, որ նրանք չարթնանան: Երկար պարեցի, ապա սկսեցի աւելի կատաղի. այժմ ուզում էի, որ նրանք արթնանան...

Ափսէներ, բաժակներ սկսեցի խառնել իրար. ձեռքերս դողում էին. չէի կարողանում հանգիստ մնալ:

Ընկերներս արթնացան: Ես սկսեցի բեղանները շարդել, մահճակալներ կոտրատել... Սա խելագար է... իսկոյն եկան և ինձ տարան կարգէրը:

Դա մի փոքրիկ, նեղ սենեակ է. մութ, առանց որևէ իրի:

Այդտեղ առանց երկար մտածելու սկսեցի ոռնալ: Դուք երևի լսած կը լինիք, երբ գայլերը քաղցած են լինում, մօտենում են գիւղի դիմաց, մի բլուրի վրայ, դնչերը ցցում են դէպի վեր և աղիողորմ ողբում են...

Ես էլ դունչս հանած դռան քառակուսի նեղ բացւածքից՝ այդ ձևով ոռնում էի... ապա սկսեցի շան պէս հաջալ... քաղաքի շները աւելի լալկան են հաջում:

«Այլևս կասկած չկայ, սա դիտմամբ է խելագարւել, որ բանտից ազատւի», ասում էր բանտապետը:

Վճռեցին ինձ սոսկալի պատիժների ինթարկել: Բայց դա սուտ էր. ես ամեն ինչ գիտութեամբ էի անում. այդ բոլորը ինձ դուր էր գալիս, որովհետև խեղդում էր իմ ներքին տանջանքը .. այն ժամանակ եռ դեռ ընդունակութիւն ունէի տանջւելու: Սոսկալի է՝ երբ մարդու մէջ խիղճը մեռնում է. նա կորած է. ահա ինչպէս այս ըոպէին ես:

Երբ էկան ինձ պատժելու, ես դիմեցի բանտապետին:

— Ես խելագար չեմ. ես շատ սովորական և շատ անբախտ մի մարդ եմ:

Եւ նա կարծես խղճաց ինձ:— Լաւ, դու հանգիստ մնա, ես հասցէների տնից կիմանամ և, եթէ նա այս քաղաքում է, կը գտնեմ:

Միւս օրը բանտապետը սովորականից շուտ մտաւ մեր սենեակը և ասաց. — Ձեր կինը այստեղ, բանտից ոչ շատ հեռու, նոր բնակարան է վարձել. վերջին տեսութիւնից յետոյ խեղճը հիւանդացել է. ահա նա քեզ նամակ է գրել, ներիր, որ բաց եմ արել. բանտային օրէնքն է այդ պահանջում. ուրիշ կերպ անհնարին է:

Յուսահատութեանս վերջին ճգնաժամին սկսեցի կարդալ կնոջս նամակը:

«Աստծուն խնդրում էի, որ մի հրաշքով ինձ միջոց տար քեզ հետ խօսելու. շնորհակալ եմ, նա խընդիրքս լսեց:

«Ինձ թւում է, որ սա վերջին հրաժեշտն է քեզ հետ, ուզում եմ բանալ սիրտս, պատմել քեզ բոլորը. չգիտեմ որտեղից սկսեմ, ուր վերջացնեմ:

«Ամեն ինչ ես քեզանից խնամքով ծածկում էի. չէի ուզում վրդոված լինել քո, առանց այն էլ տանջւած սիրտը, բայց այժմ եկել կուտակւել է, այլ ևս ոյժ չունեմ դիմադրելու. ցանկանում եմ հանգիստ հոգով հեռանալ քեզանից: Այսօր բժիշկը վերջին յոյսս էլ խորտակեց:

«Այն օրից, երբ քեզանից բաժանւեցի, վիճակս յանկարծ փոխւեց. դու ինձ խնամել, պահել էիր իբրև մի քնքուշ ծաղիկ. իսկ իմ դառը մտատանջութեան հետ՝ աւելացաւ և սև աշխատանքը. օրէցօր քայքայւում էր իմ առողջութիւնը. բայց դա ոչինչ. թող

գործ լինէր... ինձ համար անաւանելի էր, երբ գործ չէի գտնում:

«Որքան նախատենք եմ կրել. բայց դա ես տանում էի, տանում էի, որովհետեւ ուրիշ ոչ մի հնար չկար: Հալածում էին ինձ, շատ անգամ դիտաւորութեամբ զցում էին ինձ անել դրութեան մէջ, որ ես իմ մարմնովս ստիպւած լինեմ յագուրդ տալ նրանց կրքերին... դա ինձ աւելի էր խեղդում, բայց ես դիմացայ, կուելով այդ բոլորի դէմ: Հերթը հասաւ բնակարանիս. նրանք ինձ դուրս վռնդեցին, հեշտաեղ զրաւ վերցրին, մինչև անգամ քո տւած նշանի մատանին խեցին և թողեցին ինձ սառնամանիքների մէջ միանգամայն որբ և անտէր. օ, ինչ դառն է կեանքը:

«Ով կտար մեզ բնակարան, մանաւանդ երբ իմանում էին, որ լացարար եմ. և ոչ ընդունում էին իբրեւ աղախին, որովհետեւ հետո երեխայ կար. վերջապէս մեծ դժւարութեամբ մի անկիւն գտանք, փոքրիկ, մութ ու խոնաւ. բայց գոհ էի, մայր ու աղջիկ պատսպարւեցինք:

«Երեք գիշեր մնացել էինք դուրսը. իմ ամբողջ աշխատանքս երեխաս էր. ես նրան մի կերպ ցրտից պահպանեցի. այդ բոլորի վրայ աւելացրու մեր նիւթական նեղ դրութիւնը, բաղցը... հոգեկան տանջանքը, վերջնականապէս բայքայեցին ինձ: Եւ ահա հետեանք. մի ամբողջ ամիս է պառկած եմ կողմնում:

«Ամեն անգամ, երբ գալիս էր այդ ինձ համար նւիրական—այցելութեան օրը, ես հոգով թռչում էի դէպի բեզ. մի ոյժ, մի ճիգ էի գործ դնում, հագ-

նըւում էի, ուզում էի ինչպէս էլ որ լինի գալ, ծնկներս դողում էին, աչքերս մթնում և ես դառը արցունքների մէջ հեկեկում էի. երեխաս էլ ինձ հետ լալիս էր, ես առնում էի նրան գիրկս և մխիթարում, յոյս ունենալով, որ մինչև հետևեալ այցելութեան օրը կը կազդուրւեմ... և այսպէս անցնում էին օրեր, շաբաթներ. մի մարդ չունէի դուռս բացանող և եթէ հարևան պառաւ կինը չլինէր, գուցէ...

«Նա մի քանի անգամ հրաւիրել էր թաղային բժիշկը. նա երէկ նորից եկաւ. նա նայեց ինձ և ամեն բան հասկացաւ:

«Ես դիմեցի նրան և շատ պարզ կերպով պատմեցի մեր դրութիւնը:

«Նոյնդրեցի ուղիղն ասի առանց ծածկելու. չէ՞ որ ես մայր եմ և քանի որ շունչս բերանումս է, ուզում եմ երեխայիս մասին հոգ տանել...

«Նա լուրջ կերպով քննեց հիւանդութիւնս և մի քանի անխելի խօսքեր շնչաց. նրա աչքերում ես նշմարեցի արտասուների կաթիլներ: Նա հինգ ուրբի փող դրեց սեղանի վրայ, գլխարկը ծածկեց և հեռացաւ. գեղերն աւելորդ են, դռների մէջ խօսեց ինքն իրան:

«Դա ի հարկէ մեծ վիշտ պատճառեց ինձ. սրտիս խորքում դեռ յոյս ունէի, որ գոնէ մի անգամ կայցելեմ, կտեսնեմ քեզ... կխօսեմ քեզ հետ երես առ երես, անքան ասելու բան ունէի...»

Ծերունին մի պահ կանգ առաւ, ծանր մտապատկերները ճնշում էին նրա հոգին: Տխուր հայեացքով նայեց շուրջը և նորից շարունակեց:

—Մի քանի օրից յետոյ կինս վախճանուում է։ Տանտէրը այդ մասին յայտնում է ոստիկանութեանը և երկար ու բարակ ձևականութիւններից յետոյ, կընջա մարմինը հանգիստ է գտնում հողի տակ։

Երեխաս մնում է պոլիցիայի դռներին, երբեմն այս, երբեմն մի այլ ոստիկանի ուղեկցութեամբ քաշ է գալիս մի ապաստարանից միւսը, մինչև որ վերջապէս նրան փոքրահասակ յանցաւորների ապաստարանն առնում է իր յարկի տակ։

Ահա այժմ իմ դրութիւնը—կինս թոքախտից մեռաւ, երեխաս ապաստարանում, իսկ ես բանտում...

Ի՞նչ կարող էի անել ես, ողորմելիս։ Յիշեցի իմ երէկայ խեղկատակութիւններս և դառնագին ծիծաղեցի...

Այժմ ես շատ հանգիստ էի պահում ինձ։ Բանտային բոլոր օրէնքները կատարում էի սրբութեամբ անից, որ ոչ ոք առիթ չունենայ խանգարելու իմ տանջանքի անդորրութիւնը։

Ջարմանալին այն էր, որ շրջապատս այժմ ինձ խղճում էր, բայց դա աւելի էր տանջում ինձ. ես կծկւում էի իմ անկիւնումս, որ աչքի չընկնեմ. նրբանց խօսակցութիւնը, արտասանած ամեն մի բառը, ցաւ էր պատճառում ինձ։

Ես ուզում էի ամփոփել իմ մէջ։ Կնոջս գերեզմանի հողաթումբն աչքիս առաջից չէր հեռանում։ Այնտեղ դամբարանի խաչը ես չէի գտնում ու դա տանջում էր ինձ։

Նա իր կենդանի ժամանակ, ամեն երեկոյ տիրամօր պատկերի առաջ աղօթում էր և աչքերը լի բեր-

կրանքով խաչակնքում էր աղջկանս, ապա երկիւղածութեամբ մօտենում էր ինձ և իր շրթունքներով համբուրում էր ճակատս։

Նա պաշտում էր Քրիստոսի խաչը և այժմ նրա գերեզմանի վրայ ես խաչ չէի կարողանում գտնել։ Եւ մտապատկերներիս ժխորի մէջ ինձ թւում էր, որ յանցանք է կատարւած, նրա սուրբ յիշատակը արատաւորւած է...

Ահա ձուլարանը։ Հնոցի առաջ կանգնած եմ, ուր պողպատի մեծ-մեծ ձողեր խոնւած բոօնզի զանգւածքի հետ՝ ցիր ու ցան թափւած են շուրջս և ես ուզում եմ դարբնել...

Հնոցը եռում է, կրակի բոցերը շուրջս տարածւում են, բայց պողպատը չի շիկանում... Մութը ծանրանում է ձեռքիս մէջ. սալը մեծացել, զարկերս չեն հասնում նրան, և ես մնացել եմ յուսահատւած և տանջանքի մէջ։ Կառուցանում եմ բրօնզից, բոցոս հեղուկը թափում եմ աւաղի մէջ... Լցւում են առաջս հազարաւոր խաչեր, բայց որին ձեռք եմ տալիս, փշրւում է...

Մի հասարակ փայտի խաչ... Իմ հիւանդոտ ուղեղիս մէջ նորից կենդանանում է իմ մէջ առաջւայ հիւսն. ես փայտահատի գործարանումս եմ, անագին գերաններ թափւած են շուրջս, բայց մի հասարակ փոքրիկ խաչ չեմ կարողանում սղոցել...

Նորից հնոցի առաջ, ապա ձուլարանը և ոչ մի տեղ հանգիստ չեմ գտնում։ Հողաթումբը մերթ հսկայական մեծութեամբ, մերթ հազիւ նշմարելի, բայց միշտ առանց խաչի առաջս է...

Զօրեղ ցնցումներից երկար ժամանակ ուշքի չէի գալիս, ինձ թւում էր, որ այդ բոլորը իրականութեան մէջ եմ ես տեսնում, և երբ ընկերներիցս մէկը կամ միւսը սթափեցնում էր ինձ, միայն այդ ժամանակ զգում էի, որ դա եղել է կօշմար, բայց ամբողջ հոգով վշտանում էի նրանցից և խնդրում էի, որ թողնեն ինձ հանգիստ:

Մի օր, մարդասպան կալանաւորներիցը մէկը՝ կարեկցութիւնից դըզւած՝ վերնազգեստի տակից հանեց մի մեծ շիշ օղի և առաջարկեց ինձ:

Ես նրան դառնազին վիրաւորեցի, ակնարկելով՝ որ ինքը իբրև մարդասպան. կարող է գործածել, որքան սիրտն ուզի:

Զգիտեմ որքան էի տանջւել: Ինձ այդ դրութեան մէջ տարել էին հիւանդանոց. նորից բանտ: Վերջապէս ադմինիստրատիւ կերպով ինձ աքսորեցին մի յետ ընկած քաղաք, երեք տարի ժամանակով: Հեռանալ այդտեղից ոչ մի իրաւունք չունէի. ամեն շաբաթ ներկայանում էի տեղական ոստիկանութեանը, ֆնացած ժամանակ ազատ էի:

Հարկաւոր էր զբաղմունք գտնել, և դա ինձ յաջողեց: Այդտեղ քաղաքին կից, ռուսաց հողի վրայ գերման կապիտալիստները բացել էին մեծ գործարան՝ իրանց արդիւնաբերութիւնը առանց մաքսի Ռուսաստան ներմուծելու համար:

Օրավարձով մտայ այդ գործարանը: Երբ գործիչները ստացայ և ուզում էի ձեռնամուխ լինել աշխատանքի, ձեռքս գործի չէր գնում. անցեալը կենդանացաւ իմ մէջ... Համարեա նոյն գործարանը,

նոյն յաղթական և հուժկու մեքենաները... Ահա շոգեկաթսաների բաժանմունքը, ուր մեծ դղրդիւնով աշխատանքը եռում է: Միւս կողմը ձուլարանը, բոցոտ հեղուկը թափւում է հնոցից՝ կայծեր տարածելով շուրջը: Ահա մի այլ բաժանմունք, որը ծայր ու սահման չունի. մեքենաները շարան-շարան, անիւ անիւի մէջ ձուլւած՝ վիթխարի կամարների տակ՝ դառնում են ոլորապտոյտներով...

Ամեն ինչ իր տեղն է. մազ անգամ չի շարժւել. իսկ ես... Ինչ է ֆնացել ինձանից այժմ... ես ակամայից, չգիտեմ ինչու, նայեցի ոսկրացած ձեռքերիս...

Դառը մտատանջութեան մէջ, յուսահատութեան վերջին ճգնաժամին հասած՝ աշխատում էի մինչև որ կոչնակը հնչեց: Աշխատանքները դադարեցին: Շարան-շարան դուրս եկան գործարանի բանւորները:

Ես չէի շտապում... Ուր գնամ... Յիշեցի իմ նախկին օրերը... Նրանք երազի նման մի վայրկեան շոյեցին իմ հոգին... և...

Այն ժամանակ երբ գործը վերջանում էր, կայտառութեամբ թռչում էի դէպի տուն. ինձ այնտեղ անհամբեր սպասում էին: Երեխաս ընկնում էր գիրկս և...

...Իսկ այժմ ո՛ւր գնամ ես:

— Կարակ...

Նայեցի շուրջս, ո՞վ արաւածանեց այդ զարհուրելի խօսքը, նա այնքան պարզ հնչեց ականջներիս և կարծես հոգուս խորքում տեղ էր գտել... ֆնացի շա-

րած և տատանման մէջ. նա նորից խօսեց և աւելի զօրեղ.

—Գնանք կաբակ...

Մօտս կանգնած էր նախկին գործարանում աշխատող եւ ընկեր բանւորը: Նա դէմքի վրայ կրում էր վշտի խորը կնիք. մէջքը կորացած, մագերը վաղածամ սպիտակել էին: Նա առաւ թևս և ես այլևս չկարողացայ ընդմիջանալ:

Մտանք կաբակ: Ինչ որ անհրաժեշտ էր՝ դրեց մեր սեղանին: Նա իրար ետևից երկու բաժակ դատարկեց:—Ահա միակ տունը, որի դռները միշտ բաց են իմ առաջ: Նա ձեռքը դրեց ուսիս և կարեկցաբար նայեց աչքերիս: Երբ վիշտը ծանր է, հարկաւոր է նրան խեղդել: Մի վայրկեան նա կանգ առաւ, ապա շփեց ճակատը և զգալով, որ կալ մէկը, որ իրան համբերութեամբ կը լսի, սկսեց ինքն իրան խօսել:

—Այն միջոցին գործարանը փակեց: Ես մնացի չորս երեխաներովս կնոջո հետ գուրսը: Առաւօտից մինչև ուշ երեկոյ աշխատանք էի որոնում, բայց ոչ մի տեղ գործ չկար, և յուսահատ վերադառնում էի տուն:

Կինս միշտ ինձ յուսադրում էր, որովհետև մեր գոյութիւնը պաշտպանւում էր շնորհիւ նրա մի ծանօթ պարոնի, որը փոխարինաբար փող էր տալիս մեզ:

Երբ նստում էինք ճաշելու, կոկորդս կուշ էր գալիս, պատառի տեղ ես արցունքս էի կուլ տալիս... Իմ տունը, կնոջս, երեխաներիս համար մի ուրիշ այր մարդ էր հաց բերում. և ես ոչ միայն չէի արգելում, այլ ինքս ուտում էի նրա բերածը:

Դու չես կարող երևակայել, թէ դա որպիսի տանջանք է, երբ քու տանը իշխում է մի ուրիշ այր մարդ:

—Այսօր ես նորից հինգ ուրբի վերցրի, խօսեց կինս մի օր ճաշին. այժմ մենք նրան հարիւր ուրբի ենք պարտ:

Անցաւ էլի մի քանի ժամանակ: Կինս շատ ախուր էր և համարեա մենք ոչինչ չունէինք ուտելու. ես չէի վստահանում հարցնելու. իսկ աշխատանքը կարծես քարն էր մտել...

—Երեք ուրբի խնդրեցի — նա էլ չտւեց. 120-ի է հասնում մեր պարտքը, ի՞նչ պէտք է անենք սրանից յետոյ, խօսեց կինս մոլորւած:

Հասկանում ես, դա ինձ ուրախացրեց, ես պատրաստ էի ընկնել կնոջս ոտքերը ու ներողութիւն խնդրել նրանից:

—Ոչինչ, ես մի կերպ կաշխատեմ հանգստացրի կնոջս և մտքումս դրի մուրալ:

Ծածուկ առայ ցնցոտիներս և դուրս եկա փողոց:

Ինձ թւում էր, որ դա հեշտ է, բայց մինչև կէս գիշերը թափառում էի և չվստահացայ ոչ մէկին ձեռք մեկնել:

Հետեւեալ օրը բառիս բուն նշանակութեամբ քաղցած էինք, մանաւանդ մի երեխաս էլ հիւանդ էր... Յուսահատութեանս վերջին ճգնաժամին դիմեցի կնոջս.—Մի՞թէ այդ պարոնը, որ այսքան լաւութիւն է արել, մի քսան րուբի էլ չի կարող զոհել մեզ՝ մինչև գործարանը նորից բացւի:

—Նա ինձ ասաց հարիւր էլ կտամ, միայն թէ...

կինս կարմրեց. մեր աչքերը վայրկենապէս հանդիպեցին իրար և մեռան...

Դա ինչ սոսկալի հարւած էր, որ ընկաւ իմ գըլխին...

Ես լուռ հեռացայ տնից: Երեխաներիս լացը այլևս ականջներիս մէջ չէր հնչւում...

Ուղղակի գնացի այն պարոնի մօտ, իբրև մի վիրաւոր արու:

Նա ինձ շատ սիրալիր ընդունեց: Նրա աչքերը փայլեցին ուրախութիւնից. իսկ իմ շրթունքները դողում էին:

— Ինչո՞վ կարող եմ ծառայել. դիմեց նա ինձ մեղմ, պատրաստ ամեն ինչ կատարելու:

...Քսան... ըուբլի... դուք... հազիւ կարողացայ շնջալ ես:

Աչքերս մթնեց և վայր ընկայ կանգնած տեղս:

Նա ինձ ուշքի էր բերել:

Երբ աչքերս բացի, նա սրւակը ձեռքին, գունատւած՝ ամբողջ մարմնով դողում էր: Ես ներողութիւն խնդրեցի և մի կերպ դուրս եկայ փողոց:

Գնում էի, ուր, ինքս էլ չգիտեմ. երբ կանգ առայ, տեսայ, որ կամուրջի եզրին եմ: Մի ականթարթում ցատկեցի և ընկայ գետի հոսանքի մէջ:

Հիւանդանոցում ինձ հարցնում էին՝ ինչու եմ նետել ինձ գետը. ո՞վ եմ ես: Դա այնքան տարօրինակ էր թւում ինձ:

Ես լռեցի մինչև վերջը: Այլևս իմ դրութիւնը ինձ չէր հետաքրքրում, ուր մնաց նրանց:

Ինձ համար շատ պարզ էր. այն միւս այրը արդէն լիակատար տէր էր իմ տանը...

Այժմ այլևս ոչինչ չունեմ. ահա և իմ կինս, երեխաներս և տունս ու տեղս, բոլորն այստեղ են. նա ցոյց տւեց օղու դատարկ շշերը և դառնազին հեկեկաց:

Չզղջացի, որ եկել եմ կաբակ և խմում եմ օղի: Պմոնում էի որ թունաւորէ նա իմ հոգին, իմ սիրտը, իմ ամբողջ էութիւնը... մինչև վերջին անասնական աստիճանը:

Ամենայն օր գինեւորներ կլանում էր ինձ և ես արդէն դառել էի նրա ստրուկը: Անտանելի էր ինձ համար երբ ես հարբած չէի:

Կնոջս գերեզմանի հետ ես արդէն հաշտւած էի. բայց ինձ տանջում էր աղջկաս վիճակը. նրա երեխայական պատկերը աչքիցս չէր հեռանում: Ինձ թւում էր, որ նրա մանուկ կեանքը թունաւորում են...

Եւ մի օր երբ մանիֆեստը ողորմածաբար յայտարարեց, որ ես բոլորովին ազատ եմ, նոյն վայրկեանին թողի և փախայ այդ բաղաժից, այդ կաբակների որջից...

Մի միտք կար գլխումս. ինչպէս էլ որ լինի ուրոնել աղջկանս...

Ահ, սրպիսի դառը հեգնանք էր դա... ինչպէս կուզէի, որ նա մեռած լինէր... և յաւիտեան ես նրան չտեսնէի...

Ծերունին յուզւեց. նա այլևս չկարողացաւ խօսել: Պղտոր հեղուկը թափւում էր տանջւած երեսից, կաթ-կաթ ընկնում էր հագուստի լաթերին: Փէշի

ծայրը կամաց բարձրացրեց և սրբեց աչքերը: Նայեց շուրջը, բոլորն էլ տխուր էին և ինչ որ մտատանջութեան մէջ, և ոչ ոք չէր ուզում լուսթիւնը խանգարած լինէր. անհամբեր սպասում էին, որ ծերունին շարունակի:

Աղմուկով խփեց կայարանի դռնը: Շառաչիւնով մօտեցաւ գնացքը: Ճանապարհորդները խոնկեցին լուրար, շտապ-շաապ տեղաւորեցին վագոնների մէջ:

Ծերունին դեռ երկար ժամանակ կայարանում էր. և երբ վերջին կրակն էլ մարեց, նա երեքալով դուրս գնաց և դանդաղ քայլերն ուղղեց դէպի մօտակայ օդետունը...

ԵՐԿՈՒ ԵՂԲԱՅՐ

Արտատպւած «Ընկեր» № 1

Շքեղ դահլիճ, էլէքտրական վառ լուսաւորութիւն, ճոխ կահ-կարասիք, պատերը զարդարած թանկագին նկարներով, չորս կողմէ թաւիշ ու կերպաս: Մի անկիւնում դաշնամուրը, միւս անկիւնում ծաղիկների մէջ թաղած արձաններ ու քանդակներ: Մի տեղ ոսկէ ձկնիկն է լողում, միւս ծայրում սոխակն է խօսում: Ուրախ են այդ վանդակում փակւած թռչունները, յստակ ջրերում լողացող ձկնիկները ոսկէ զարդ կահ կարասիքը և մերկ կուսական արձանները... Բոլորը ուրախ են. իսկ փղոսկրեայ դաշնամուրը՝ ինչպէս է նրա ոիրտը թրպրտում. ամբողջ մի շաբաթ է պատրաստում են, այս երեկոյ նրա տօնն է. նոր տարի է. շուտով հիւրերը պիտի գան. դահլիճը պիտի դրդայ. նազիկը իր քնքոյշ մատներով, Վարդիկը իր անուշ ձայնով նրա հետ պիտի խօսեն, նրա սրտի նուրբ թելերը պիտի շարժեն և զգալուն հոգին պիտի ալէկոծեն՝ այրեն ու խորովեն:

Տանտիկինը դեռ իր տուալէտի հետ է. նա այսօր հագնւում է ամենաթանկագին զգեստը, որը յատուկ պատւէրով Պարիզից է ստացել. ամբողջ մի ժամ է հայելու առաջ զմայլւում է, նրան դուր է գալիս մա-

Նաւանդ կտորի գոյնը, բաց սիրէնագոյն ֆոնի վրա փայլում են անհամար լուսատու կէտեր, որոնք նրա իւրաքանչիւր շարժումից գոյները փոխում՝ խաղում էին լուսոյ ճառագայթների հետ, տալով նրա նրբակազմ իրանին հմայիչ, կախարդական տեսք: Նոր շարք գոհարազարդ սանրերը խոպոպիկների հետ հիւսելուց յետոյ, մի վերջնական ակնարկ գցեց հայելում և համոզելով, որ ամեն ինչ տեղին է՝ ինքնաբաւական ժպիտը երեսին անցաւ դահլիճը, տանելով իր վրա օծանելիք եղերի անուշահոտ բուրմունքը:

Նա կանգ առաւ դաշնամուրի առաջ, մի ընդհանուր հայեացք գցեց դահլիճին, ապա մատներով արագ շարժում արաւ կլաւիշներին, իբր դաշնամուրը փորձելու, բայց դա աւելի շուտ նրա համար էր, որ տեսնէր թէ մատանիները որքան են սազում, որպիսի փայլ են տալիս և էլէքտրական լուսի հետ ինչպէս են խաղում:

Ուրախութիւնից քիչ էր մնում ճշար. հրաշալի էր, մատանիները ուղղակի այրւում էին:

— Սէրիօժա, ժօրժ, ժօրժիկ, չես լսում, ուրախ, ուրախ գոչեց նա:

— Այս վայրկեանիս, հոգեակս, հարեան սենեակից փողպատը ուղղելով դուրս եկաւ մաքուր հագնւած, ածիլած գէլ երեսով, սև, ոլորուն բեղերով, ժպտուն աչքերով, ոսկեայ շղթան կրծքին գցած, քառասունին մօտ բարձրահասակ մի մարդ:

— Ահ! այդ զգեստը որքան է քեզ սազում, դու կատարեալ հրեշտակ ես, Նազիկս:

— Սպասիր. ես գրաւ համար չ'կանչեցի, ես քեզ

համար ուզում եմ մի բան նւագել, բայց դու մատներիս նայիր. տրայլայլայ...

— Ուրախութեամբ:

— Նայեցիր:

— Այո:

— Բան չ'նկատեցիր:

— Դու հրաշալի նւագում ես, դու աննմա...

— Ոչ, ոչ, այդ չի. չ'գտար:

— Դու այս երեկոյ հիւրերի մօտ, անպատճառ դու կը նւագ...

— Ոչ, ոչ, ոչ...

— Սպասիր գտայ... մատներդ այնպէս ես շարժում ինչպէս հրեշտակ...

— Ոչ, ոչ, լաւ նայիր. լաւ նայիր...

Ժօրժիկը, (բազազ Սէրգօն), մնացել էր շւարած. և նա երևի երկար պիտի մտածէր. նրան ազատեց կամացուկ դռան բացւելը: Մարդ և կին սառած և դարմացած նայեցին եկողին. նա առանց խօսելու բայերը ուղղեց առաջ և պատին յենւելով՝ երեւալով մի երկու բայլ էլ արաւ և ընկաւ առաջի պատահած աթոռին:

Լաւ է որ աթոռին—մտածեց կինը, զայրոյթը զսպած—եթէ ոչ բազկաթուր կը կեղտոտէր. Ո՛րտեղից լուս ընկաւ—մտածեց մարդը, ատամները կըրճտացնելով:

Անկոչ հիւրը յօգնած էր, դալկացած ու մաշած. նա ամբողջ մարմնով դողում էր, նրան ծածկում էր մի հին, գրպանները պատռած, պինջակ. կօշիկները ցեխոտւած, մազերը գծրճւած, միրուք և բեխերը

ծածկում էին ամբողջ բերանը. շրթունքները գալաձ, կարծես հազիւ էր շնչում:

— Ո՞վ է սա, ի՞նչ ես լուր, համբերութիւնից դուրս գալով խօսեց կինը:

— Ը՛հ... Հգիտեմ: Ո՞վ ես դու, ի՞նչես կամենում:

— Ես... քու եղբայրն եմ, չե՞ս ճանաչում, երկրից եմ գալիս:

— Եղբայր... Սէրիօժա, սա ի՞նչ է...

— Դա խելագար է, հոգիս... ուշադրութիւն մի գարձնի:

— Այո, սա խելագար է, Սէրիօժա, ես վախում եմ, ազատի:

— Գնա՛ դուրս, ես ծառաներին կասեմ՝ քեզ կերակրեն, հասկանում ես:

— Խնամը թող չ'վախի և դու մի անհանգստանալ. ես խելագար չեմ. ես բոլ հարազատ եղբայրն եմ... Ամբողջ օրը որոնում էի, հազիւ գտայ ձեր բնակարանը...

Ի՞նչ անհասկացող ես, քեզ ասում են զնա խոհանոցը՝ այնտեղ քեզ բան կտան ուտելու:

— Ճիշտ է, ես անօթի եմ:

— Դէ՛ զնա, ի՞նչ ես նստել, քեզ ասում են այնտեղ...

— Բայց ես չեմ միայն քաղցածը. երկիրը տառապում է այնտեղ հեռուն. մանուկները մեռնում են. սովը լափում է ամեն ինչ՝ անգութ և սառը... Ամբողջ տարի է թափառում եմ, հազարաւոր դռներ եմ բաղխել...

— Բայց դու, դու պիտի հեռանաս այստեղից, թէ՛ ոչ:

— Ե՛ս չեմ եկել այստեղ. այստեղ սովն է մտել. այստեղ կմախքն է, և եկել է նա այս շքեղութիւնը փշրելու... և...

— Կանչիր ծառաներին, Սէրիօժա:

— Եկել է նա իր ոսկրացած ձեռքերով սեղմելու... սոսկում էք:

— Դուրս, դուրս այստեղից...

Նա նորից կանգնեց և աւելի խիստ դողալով դուրս եկաւ դռներից. ցաւոտ ու դառը:

— Ամբողջ արամադրութիւնս փոխեց, ձեռքերս սառաւ, ինձ վախիւս տուր, Սէրիօժա, ախ ի՞նչ վատ եմ...

— Ի՞նչ պատահեց, սիրելիս... այս վայրկեանիս, ահա բերել եմ, խմիր. դէ, գատարկ բան է, հանգստացիր:

— Հանգստացիր, կարծում ես հեշտ է. կանչիր ծառային:

Սարգիս, Սարգիս, շուտ, ազջիկ պարոնը կանչում է:

Ի՞նչ կը հրամայէք:

— Ընթրիքը պատրաստ է, ամեն բան իրան կարգի՞ն:

— Հրաման քեզ ազջիկ պարոն

— Տես չ'խայտառակենք, հիւրերը շուտով կը գան. դէ՛ զնա գործիդ:

Ախ, դու ինձ ի՞նչպէս վախեցրիր, հրեշտակս, ախր արժէ՞ր այդ խելագարի համար այդքան վրդ...

—Մի, մի յիշեցնիր, մի յիշեցնիր... Այ տես
այժմ ես կնւագեմ, բայց դու լաւ նայիր... տրայ լայ լի,
տրայ լայ լայ... չ'գտար:

—Ը՛ր...

—Ո՛ւհ, ինչ անշնորհն ես եղել. մատանինքոս
չես տեսնում, ինչպէս են փայլում:

—Ախ դա, իրաւ, որքան են սազում, որքան են
սազում, հրեշտակս, հրեշտակս:

—Հրեշտակ, հրեշտակ... կարծես էլ ուրիշ բան
չ'գիտես, ֆի...

«Աղջիկ պարոն, հիւրերը եկան»:

—Վարդան Գասպարիչն էլ եկաւ:

—Հրաման քեզ, եկաւ:

—Համեցէք արա, համեցէք արա...

Օ Ձ Ը

Երբ պատահում էի քեզ ճամբուս վրա սողալիս,
կամ ժայռի ափին կծկւած, արիւնն աչքերս՝ յար-
ձակւում էի վրադ:

Գալարուն մարմինդ կուտակւում էր, թունալից
լեզուդ հանում էիր և, դարան մտած, ամբողջ թա-
փով պատրաստւում էիր նետւելու վրաս:

Հարւածներս տեղում էր. դու գլուխդ ոլորում
էիր անաւոր, որ թոյնդ թափես իմ սիրտը, բայց ա-
հա ես քեզ վիրաւորեցի: Գալարւում ես շուրջս, կա-
տաղի ոստոյններ ես անում, սակայն անօգուտ հար-
ւածներս տեղում են նորից և դու կիսամեռ ընկած
ես այդ անհաւասար կուրի մէջ:

Բայց դա բաւական չէ. հեգնանքով մօտենում
եմ քեզ, գլուխդ առնում քարի տակ ու նորից ջար-
դում եմ նրան:

Ընկած է առաջս և, երկայն մարմինդ... չկա
ներա մէջ առաջւա սարսափը:

Հեգնանքով պցում եմ գարշելի դիակդ ճամբի
եզրին, մացառների վրա, որ մարդիկ տեսնեն, ու
ծաղրեն նրան:

Ա՛հ, որպիսի չարախիտ ծաղր...

Տարիներ, դարեր անցնում էին յաջորդելով իրար և ես թանձր մղձաւանձի մէջ խարխաւում էի։ Անգիտակցութեան ճիւղաններին մատնւած՝ տանում էր ինձ կոյր հոսանքը ուր որ կամենար. և ես անձկալի տենչով վազում էի նրան ընդառաջ։

Յաւի, տանջանքի օրը ճանաչեցի քեզ. երբ սիրտս ալէկոծում էր դառնագին, երբ երակներիս մէջ ևս ուում էր վնասութեան սև բօթը։

Դու ընկար ըսրձրունքից... ընկար դու գետին յողթւած երկնքից, վիրաւոր ու ցաւատանջ։

Քո տւած իմաստութիւնը ծաղրեցին, քեզ հալածեցին, արհամարեցին ամենուրէք։

Մութ հողի տակ միայն դու տեղ գտար տանջւած գլուխդ թաղելու, ցաւագար ու հալածւած... Եւ հողը և ջուրը և աւազը սառանքո ճամբին. ու ոչ մի տեղ հանգստութիւն չկար քեզ համար։

ՓՈՔՐԻԿ ԱՇԽԷՆԻԿԸ

Սենեակիս մի անկիւնում երեսաները խազում էին. յանկարծ իմ ուշադրութիւնը գրաւեց նրանց հետեւեալ խօսակցութիւնը։

—Արի, իմ մօտ նստի, տես, ես ասեղ ունիմ, ես թել ունիմ, հուլուն եմ շարում. կանչեց քոջը Աշխէնիկը։

—Դու հուլուն ունի՞ս. օվ տւեց։

—Դոհարը. նա այնքան շատ ունի, ինձ միքիչ է տալիս։

—Վատ գոհար։ Ո՞ւմ համար ես շարում։

—Տիկինիս։ Հայրիկս իմ համար մեծ տիկին պիտի բերէ. աչքերը քնոզ, գիտե՞ս. ես գոհարին չեմ տալ։

—Նա լաց կանի։

—Թող լաց անի։ Բաս ինչի՞, ինձ եզուց, նա ծառի մօտ չտարաւ. ինքը խալ ծիրանը կերաւ... մայրիկը հօ կ'բարկանա։

—Դու չ'կերար, ծիրան։

—Ես... ես... ես տիկինի համար, գոհարը, ինձ որ տանի, իմ գրպանումը էլի կ'բերեմ։ Տիկինը թող ուտ է, հա՞։

—Նա ատամներ որ չունի՞:

—Ունի, դու չես տեսել: Ժորժիկի տիկինը սո-
սում է, մա՛ մա՛, պա՛ պա՛. բայտ ատամներ չունի՞:

—Ատամներ ունի, համա չի կարողանում ուտել:

—Կարողանում է: Բայտ ինչի՞ գուլբա է հաքնում,
կոշիկներ ունի:

—Կոշիկներ ունի, համա ոտները սուտի են:

—Սուտի չեն:

—Սուտ են, աչքերն էլ սուտի են, մազերն էլ
սուտի են. բոլորը, բոլորը սուտի են:

—Վանյ, սուտի են, համա դորթի են, դու չը-
գիտես:

—Հանա...

Միթէ ինքս «Սուտին—դորթի» չեմ անում, աչ-
քերս փակում լոյսի առաջ ու կոյր ձևանում... ա-
կամա մտածեցի ես և գրիչը ընկաւ ձեռքիցս վայր:

Մ Ա Ր Դ Ը

Անհագ ցնծութեամբ անցաւ նա սարերի միջից,
ուրեք կատաղի ջրվեժներ, լեռներից կախեց հսկա կա-
մուրջներ... Զուրը, շոքի արաւ և, կրակը կուրծքը, լոկո-
մոտիւն որոտում էր կատաղի. անիւնները դառնում
էին թափով. սլանում էր նա անեղ արագութեամբ:
Սարեր փախչում էին, ջրեր կանգնում էին հոսանքի
մէջ, անտառներ դողում էին նրա շնչից:

Ահա մի նոր աշխարհ... անա շուրերի հովիտը,
մարգարիտ ջրվեժը, գոհարազարդ ալիքները. թռչնոց
ազատ երգը, աստղերի ցուլը ծովում:

Բիւրեղ ջրերում խաղում են դիցունիներ. ա-
լիքները հպում են չքնաղ մազերին. ծեփուն ջրերը
շողում ու ցոյց են մաղում փրփուր ամպերից, և նը-
րանք, յատակ, անաղարտ, իբրև լուսանցիկ շղարշ, սուգ-
ւում են դալար աղունքների մէջ...

Մեղմիւ, վեհութեան սքանչելի արբունքում նը-
րանց օրհնում է և ջրերի հորձանքը. և ալիքների
փրփուրը. և արշալոյսի գեփիւռը...

Մարդը շնչարգել դիտում է, ցնցւում է իր ամ-
բողջ էութեամբ և զմայմունքի հախուռը բերկրան-
քով նա երագում է, այդ դիւթական աշխարհը:

Այն փրփուր ամպերից մի ցող է ընկնում նրա երեսին. այն յուզւած ծովից բերկրութեան ձայնն է զողանջում նրա ականջին...

Օ՝ որքան սքանչելի է...

*
* *

Հսկա մակոյկը ալիքներ ձեղքելով լողում է ծովի երեսին. շոքին բոլորել է շուրջը, հեռւմ որոտում է և մարդը կայմին կանգնած՝ դիտում է հեռուն, գմայլւում է ծովի դիւթական տեսարաններով: Ալիքներ խփւում են իրար, յորձանքներ տեղի են տալիս մեղմ դեփիւռին մակոյկը օրօրւելով կանգ է առնում. առաքաստները իջնում են ցած, խարխսլը հանգչում է ծովի յատակին:

Լողում են ոսկի ձկնիկներ, գոհար ակունքների հետ օրօրւում են նրանք ալիքների ծոցում. և աստղերը և լուսինը մեղմ խաղում են նրանց ստւերների ցոլքերում:

Ծովը բացել է իր սիրտը. ջրասոյգ նաւակը լողում է կաթին փրփուրի մէջ: Մարդը ահեղ յորձանքներով անցնում է ջրերի տակ:

Ալիքները խոնւում են. բարձրանում է կատաղի մրբիկ, ուզում է խորտակել ամենինչ, բայց մարդը յաղթում է այդ բոլորին, համարում է ծովի յատակը, ուր ժայռերը աղամանդեն, աւազը յակինթ. կապուտակ երկինքը փայլում է ալիքներին գրկած:

Նա իրան դգում է նորից մեծ ու կարող:

Մակոյկը երերում է և մի ակնթարթում նա նորից լողում է ջրերի մակերևոյթին:

Ահա օրօրւում է նրա ոտքերի տակ հրեղէն թիւանիւր. մարդը սլանում է ահաւոր եթեր, խաղում է աստղերի ցոլքերում: Լուսինը մեղմ ճառագայթներով գրկել է նրան. գմրուխտ կամարը գերել է անասման սիրոյ երջանիկ հմայքով և ինչպէս վաղօրդեան առաջին ցոլքը, այն ջենջ եթերում, շողում է նա:

Անյաղթ մեծութեամբ իջնամէ նա ցած:

*
* *

Նա տիրել է և ծովին և յատակին, և ողջ տիեզերքին: Աւելի քան նա իրան դգում է կարող ու զսրաւոր. և փառքի գագաթնակիտին հասած՝ կամենում է այժմ շոշափել իր մատներով, գգալ այդ ամենը իր մարմնի ջերմութեամբ, ճաշակել իր բոլոր գգայարանքներով. գրկել ողջ տեգերը, ապրել իր յաղթական փառքով:

...Նա կանգ առաւ: Երբ ուշքի եկաւ, նա գգաց թէ ինչպէս այնտեղ, հոգու խորքերում լուռ հեկհեկում էր մի անկիւն, այնքան վշտալից ու սրտառուչ: Նա գգում էր ինչպէս սիրտը մորմոքում, աչքերը պղտորում էին և թախիծը խեղդում էր իրան...

Նա մի վայրկեան վճռեց խլացնել իր ներքին ձայնը, տրտել անցնել նրա վրայից: Շղթայեց նրան ճնշող օղակներով, հնարեց աւելի ամուր կապանքներ, մօռացաւ նրան, փախաւ նրանից. բայց նա, հոժ երկաթների զանգւածքների տակից, նորից ցաւեցնում, հեկհեկում ու բողբոքում էր:

Վ Ե Ր Զ

NL0360183

I ԳՐԱԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԳՆԵՐԻ ԹԻՒՆԸ

1. Շուշան, 2. Լուսի (թարգմանած է ռուսաց լեզուով), 3. Հռիփսի, 4. Պահակը, (թարգ. վրաց լեզուով), 5. Բանուորը, 6. Մի կտոր հացի համար (թարգ. ռուսաց լեզուով), 7. Կապոյտ շապիկ (թարգ. վրաց լեզուով), 8. Արցունքներ, 9. Վիշաք, 10. Տխուր պատմություն:

Գրքեր և 30 կոպ.

II ԳՐԱԳՈՅՈՒԹՅԱՆ ԲՈՎԱՆԳՆԵՐԻ ԹԻՒՆԸ

1. Մերենավարի յիշատակարանից (թարգման. է ռուսաց և վրաց լեզուներով), 2. Բանտում հակատագրին, 4. Յաղթած մահը, 5. Կամուր, 6. Թափառականը, 7. Երկու եղբայր, 8. Օձը, 9. Փոքրիկ Աշխենիկը, 10. Մարգը:

Գրքեր և 30 կոպ.